

Végh Roland¹

A zsidó felelősség kérdése a tikun olam szemüvegén keresztül

A ma elterjedt vulgármagyarázatok szerint a *tikun olam*,² a 'világ megjavítása', olyan rendkívül népszerűvé vált szekularizálódott vallásos elképzelés, amely szerint a világ teremtését követően a teremtés harmóniája megbomlott, és mindannyiunk feladata, hogy jó tettekkel, szekularizált „micvákkal”³ (értsd például adakozással, környezetvédelemmel, társadalmi szolidaritással) helyreállítsuk, megjavítsuk a Világ Teremtője által ránk bízott világot. A *tikun olam* a 20. század elejétől kezdve újra és újra előkerül a nem-ortodox, asszimilációt-integrációt pártoló zsidó gondolkodásban (lásd Hevesi Simon dróséját 1912-ből),⁴ azonban a fogalomnak valódi reneszánsza a negyvenes-ötvenes években kezdődött, és ebben a folyamatban nagy szerepet töltött be később Emil Fackenheim *To Mend the World* című 1982-es munkája. Az amerikai zsidó edukációs programok révén a diaszpórazsidóságban (érzékeltetően Izraelben sokkal kevésbé) kialakult egy olyan zsidó identitásértelmezés, amely a zsidó önmeghatározás egyik központi elemévé teszi a társadalmi egyenlőséget-igazságosságot, és az ezen célok eléréséért folytatott aktivizmust

¹ Végh Roland, doktorandusz, diplomata, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem hallgatója, e-mail: vegh.roland@or-zse.hu

² A tanulmányban, bár történetileg más-más jelentést képviselnek, a szöveg gördülékenysége érdekében felváltva fogom használni a *tikun olamot* és a *tikunt*, emellett a téma amerikai kötődése és a kérdésben írt elemzések angol nyelve miatt a héber fogalom angolos átírását fogom követni.

³ Habár a *micva* (מצוה) szó eredeti jelentése parancsolat (tevéleges és tiltó parancsolatok), hétköznapi használatban a szimpla jócselekedet szinonimájaként is előfordul. Egyes magyarázatok ezt a jelentést jeruzsálemi Talmudig vezetik vissza, mások a luriánus kabbala hagyományához kötik ezt a használatot. A *tikun olam* fókuszba kerülésével együtt a progresszív zsidó közösségeknél a *micva* szó jelentéstartalma a parancsolatról eltolódott a jócselekedet irányába.

⁴ Hevesi Simon: 5673. *Egyenlőség*, 1912. szeptember. 10. 1. melléklet. 1–3.

hangsúlyozva, a zsidóság felelősségét a világ jobbá tételében.⁵ A *világ megjavítása* az elmúlt fél évszázadnak fontos zsidó toposzává vált, az Egyesült Államokban nem-zsidó aktivista körökben is elterjedt a héber terminus használata, miközben zsidó közösségekben a fogalom értelmezése és gyakorlati megvalósítása is lényegi kérdéseket vet fel: A feladat a zsidó vagy többségi társadalom megjavítása? A cél vallási vagy világi eszközökkel érendő el? Aktív segítség vagy passzív példamutatás révén tehető helyre a világ? Nem elhanyagolható kérdéskörök, hiszen tulajdonképpen az egyénnek és a közösségnek a lokális és globális felelőssége kerül középpontba, ebből is fakadóan a probléma feloldására sokan sokféle választ adnak. Fontos kérdés egyúttal a problémafelvetés gyökere is: Vajon ez az igény a világ jobbá tételére a zsidó vallásból és kultúrából eredeztethető, vagy csak a 20. század második felére megerősödő progresszív-baloldali univerzalista aktivizmus zsidó adaptációjáról beszélhetünk?

A *tikun olam* ideológiáját a politikai bal- és jobboldalról, valamint a vallásos hagyományőrző közösségek irányából is támadják: szélsőbaloldalról az aktivizmus nem-forradalmi jellegét kritizálják, a jobboldal a progresszív politikai ügyek judaizálásaként látja, míg a Tórahú zsidóság egy része az istenhit és a micvák helyettesítőjeként tekint a jelenségre. A *tikun olam* eszmeisége nem csak progresszív-liberális zsidó körökben hivatkozási alap a társadalmi szolidaritás aktív kifejezésére, az elmúlt időszakban a 20. századi zsidó Bunddal⁶ és annak 2010-es évekbeli reneszánszával kapcsolatban megjelent véleménycikkek, vitaindítók ugyancsak beemelik a *tikunt*, mint a baloldali zsidó fellépést motiváló tényezőt (részben történelmietlenül és egyesek szerint tévesen).

A *tikun olam* és a 21. századi újbaloldali zsidó identitásnak a kapcsolata, a zsidóság társadalmi felelősségének kérdése általam folytatott interjúk és elemzett konferenciabeszélgetések során is újra-újra előkerült, éppen ezért jelen tanulmányomban be kívánom mutatni a fogalom helyét a

⁵ My Jewish Learning: Tikkun Olam: Repairing the World: This phrase with kabbalistic roots has come to connote social justice. *My Jewish Learning*, 2019, <https://www.myjewishlearning.com/article/tikkun-olam-repairing-the-world/> (letöltés ideje: 2023. március 11.)

⁶ 1897 októberében Vilniusban Aleksandr Kremer vezetésével jött létre a Litvániai, Lengyelországi és Oroszországi Általános Zsidó Munkásszövetség (Der Algemeyner Yidisher Arbeter Bund in Lite, Poyln un Rusland), a Bund. A többek között a marxizmus által is inspirált forradalmi mozgalom a zsidó munkások és a középosztálybeli zsidó értelmiség találkozásából jött létre, és próbált reagálni a 19. század végén a zsidóság által Oroszországban és határterületein megtapasztalt kihívásokra.

zsidó hagyományban, az elképzelés 20. századi elterjedését, valamint a modern újbaloldali zsidó gondolkodásban és identitásban elfoglalt pozícióját, hogy miképpen vált sok esetben a zsidóság globális felelősségének kérdése központi elemmé a 21. századi nem-ortodox zsidó identitásokban. Kutatásom során elsődleges és másodlagos írott forrásokat használtam fel, emellett online interjúkat készítettem baloldali zsidó aktivistákkal, értelmiségiekkel, a zsidó baloldaliság kutatóival. A beszélgetések-levelezések során egyrészt a bundizmus és az új baloldali zsidóság kapcsolatáról, valamint ezen belül a *tikun olam*ról és annak értelmezéséről kérdeztem alanyaimat.

Tikun olam a zsidó hagyományban⁷

A *tikun olam*, illetve a *tikun* a több évezredes zsidó hagyományban több jelentéstartalommal fordul elő. A א.ת.נ. gyök a Tanahban három helyen olvasható (kizárólag a Koheletben) Kohelet 7,13-ban például 'kiegyenesíteni' jelentéssel.⁸ A *tikun olam* fogalomtörténetét vizsgáló szakirodalom kronológiai felosztásban három lényeges értelmezési szakaszt különböztet meg, ezek pedig az *Alénu* ima második szakaszának messianisztikus tartalma szerinti, a rabbinikus irodalom *mipné tikun haolam* jogi érvelése szerinti, valamint a luriánus kabbala misztikus *tikunja*, amely a széttört *szfirák* helyreállítására vonatkozik.⁹

Seidenberg saját gyűjtése során más megközelítést alkalmazott. A kutató elsősorban úgy értékelte, hogy a *tikun olam* a zsidó hagyományban mindig is a felelősség kérdését takarta, vagy egymás segítésére vagy a társadalom jobbítására vonatkozott, ennek megfelelően pedig nem szövegszerű párhuzamokat keresett a zsidó korpuszban, hanem jelentésbelieket. Ebből a megközelítésből fakadóan gyűjtése során oda-

⁷ A *tikun olam* fogalomtörténetéről több fontos tanulmány is megjelent, ezek közül egyesek kizárólag annak premodern előfordulásával foglalkoznak, míg mások a terminus történetét végigveszik egészen a 20–21. század fordulójáig. Kutatásom során alapvetően Levi Cooper *The Assimilation of Tikun Olam* című 2013-as tanulmányát használtam fel, aki napjaink politikai kontextusában is vizsgálta a fogalmat, emellett Elliott N. Dorff *The Way Into Tikun Olam* című 2005-ben megjelent könyve, Gilbert Rosenthal *Tikun Olam: The Metamorphosis of a Concept* című ugyancsak 2005-ben megjelent tanulmánya, valamint David Mevorach Seidenberg rendkívül alapos 2021-es *History and Evolution of Tikun Olam According to the Textual Sources* című tanulmánya és gyűjtése volt segítségemre a munkám során.

⁸ „Nézd az Isten művét; mert ki egyenesítheti ki azt, amit ő meggörbített?”

⁹ Rosenthal, Gilbert: *Tikkun ha-Olam: The Metamorphosis of a Concept. The Journal of Religious Studies*. 85:2, 2005. 212–240. DOI: <https://doi.org/10.1086/427314>

figyelt a *kijum haolam* és a *jisuv haolam* különböző alakjaira is. A szerző ezen értelmezése révén a luriánus kabbala szövegeit viszont részben kiveszi a *tikun olam* kutatásából,¹⁰ hiszen azok nem a terminus általa elsődlegesnek tekintett jelentéstartalmával bírnak – véleménye szerint ennek is köszönhető a *tikun olam* vizsgálata során a zavar. Seidenberg e metodológia révén arra a következtetésre jut, hogy a *tikun olam* és annak napjainkra jellemző humanista-aktivista értelmezése mindvégig a zsidó hagyomány része volt, így nem kíván elkülöníteni ő sem történeti szakaszokat, sem jelentésbeli distinkciókat alkalmazni.¹¹ Seidenberg munkáját felhasználva, de megközelítéséhez nem csatlakozva a következőkben minél teljesebb képpel kívánom prezentálni a *tikun* és a *tikun olam* zsidó hagyományban betöltött helyét.

Alenu

Az i. sz. 3. századi imaszöveg az *Alénu* második szakaszának negyedik sorában olvashatjuk „*letakén olam bemalhut Sadáj*”,¹² azaz ’megjavítani a világot a Mindenható uralma alatt’. A naponta háromszor elmondott imaszöveg egy eszkatológikus képet vetít elő, amelyben Isten helyreállítja a világot saját szuverenitása alatt, továbbá megszünteti a bálványimádást. Bár a szószerinti szöveg az egyén felelősségét nem hangsúlyozza, és a mai progresszív-univerzalista értékrendnek is nehezen megfeleltethető, az *Alénu* kontextusa a 20. századi *tikun olam* integráns részét képezi.¹³ Seidenberg fontosnak tartja megjegyezni, hogy a *tikun olam* ideológiában az eszkatológikus kép megjelenése az *Alénu* hatása, miközben hagyományosan a *tikun* kizárólag a társadalmi igazságtalanság Isten vagy rabbinikus jogalkotás révén történő kijavítását fedte le.¹⁴

¹⁰ Seidenberg vizsgál kabbalisztikus munkákat, azonban nem a szférák *tikun*-jára fókuszál, hanem a *tikun haolam*ra és annak a társadalom megjavítására vonatkozó szinonimáira.

¹¹ Seidenberg, David Mevorach: History and Evolution of *Tikkun Olam*: According to Textual Sources. *Journal of Jewish Ethics*, 7:1-2, 2021. 129–163. DOI: <https://doi.org/10.5325/jjewiethi.7.1-2.0129>

¹² Imakönyv Shoharit.

¹³ Érdeemes megjegyezni, hogy egyes szövegverziókban (Szadja Gaon és Maimonidész) a א.נ.ח. formában kerül elő az ige más jelentéssel, mindazonáltal napjainkra a nuszahok túlnyomó többsége a א.נ.ח gyököt használja az ima szövegében.

¹⁴ Seidenberg, 2021. 145.

Korai rabbinikus irodalom (mipné tikun haolam, tikuno sel olam, takana)

A תיקון.ג.ג. gyök javítás-helyreállítás értelemben a talmudi nyelvhasználatban több esetben is előfordul: egyfelől szószerinti használatban valami megjavításaként, valamire való felkészülésként, másfelől viszont a szó *tikun olami* értelmezése szerint egy-egy gazdaságilag vagy társadalmilag káros hagyomány felülvizsgálata során (*takana*). A gyök előfordul a midrási irodalomban a teremtés munkájának megjavításának vagy befejezésének jelentésével.

A *tikun haolam* főnévi alak Rosenthal gyűjtése alapján 30 helyen fordul elő a babilóniai Talmudban, 8 alkalommal a jeruzsálemi Talmudban és pár esetben a midrásirodalomban, valamint a Toszeftában. Rosenthal a fogalmat 'a társadalom tökéletesítéseként' preferálja fordítani. A Talmudban az esetek széles többségében a Gittin traktátusban fordul elő, a válaszokkal kapcsolatosan a nők helyzetén javítani kívánó jogi *takanák* érvelésében *mipné tikun haolam* terminus használatával, azaz Rosenthal szerint 'a társadalom tökéletesítése okán'. A *mipné tikun haolam* nemcsak válási tematikában, hanem gazdasági, kereskedelmi kérdésekben is előkerül, többek között Hillélnek a prozbollal kapcsolatos *takanája* esetében (MGittin 4,3).¹⁵ Jill Jacobs konzervatív rabbi szerint talmudi indoklást leghelyesebben úgy lehetne fordítani, hogy a „fennálló rendszer egészének megőrzése érdekében.” Jacobs szerint a legtöbb „javítás” ugyanis olyan esetekben történik, amikor egyes törvényalkotói megoldások vagy a tisztázatlan szabályozás (1) veszélyeztetné a rendszer stabilitását,¹⁶ (2) sérülékenyebbé tenné a társadalom leggyengébb tagjait,¹⁷ igaztalan előnyhöz juttatva a legerősebbeket.¹⁸

¹⁵ Rosenthal, 2005. 215.

¹⁶ Az egyik ilyen eset Hillel prozbolja, ahol a *mipné tikun haolam* döntés lehetővé teszi, hogy a szombatév közeledtével is adjanak hitelt egymásnak az egyének, míg a szöveg eredeti értelme és az abból fakadó gyakorlat elbátortalanította az embereket a hitelezéstől hetedik évhez közeledve (BTalmud Gittin 36a).

¹⁷ A nőkkel és válással kapcsolatos *takanák* ebbe a körbe tartoznak, lásd: BTalmud Gittin 32a, 33a. 34b.

¹⁸ Jacobs, Jill: *There Shall Be No Needy. Pursuing Social Justice Through Jewish Law and Tradition*. Vermont, Jewish Lights, 2010.

Rabbinikus irodalmi használata

A *tikun olam*mal foglalkozó szerzők többsége arra a következtetésre jut, hogy a talmudi és a luriánus kabbala népszerűvé válásának időszaka között a *tikun olam* spirituális-eszkatológikus és jogi használata is teljes mértékben háttérbe szorult,¹⁹ míg Seidenberg saját munkájában annak a véleménynek ad hangot, hogy a *tikun olam* humanitárius-szociális ideája mindvégig fennmarad csak a terminus használata-formája alakul át. Mivel jelen írásom témája alapvetően a *tikun olam* seidenbergi értelmezéséhez kapcsolódik, ezért a későbbi használat során a szerzőre hagyatkozom, ennek megfelelően pedig a kabbalisztikus, a *szfirák* megjavítására vonatkozó luriánus szövegeket nem idézem.

Seidenberg saját értelmezése kapcsán fontos szöveggként említi a *Tanna deve Elijahu* 15. szakaszát, amelyben a *haolam mitjasev* passzív állítás fogalmazódik meg: „A világ négy dologra lett alapozva: adakozásra, igazságosságra, igazmondásra és békére. (ובארבעה דברים העולם מתיישב מתוך) (הצדקה ומתוך הדין ומתוך האמת ומתוך השלום)”.²⁰ Seidenberg hozzáteszi, hogy a *jisuv haolam* a *tikun haolam* szinonimájaként értelmezhető, későbbi szerzők (Natan Friedland, Meir Is Salom) már így kommentálják a szöveget. A szerző több példát hoz Maimonidész *Misne Torájából*, így a *Hilhot Szanhedrin* fejezet 23,9-es szakaszát, amely az igazul bíraskodókról szól (*tikén et kol haolam kulo*), továbbá *Hilhot Melahim* 11,4-et a messiásról (*jetakén et haolam kulo*). Maimonidész mellett idézi a 13. századi *Széfer hahinuhot* (232. micva), Jona Gerondi 13. századi *Pirké avothoz* írt kommentárját (5,10), valamint további 13–15. század közötti zsidó filozófiai munkákat. Ezek között van, ami konkrét micvák kapcsán említi a *tikun olamot*, míg más szövegek a *tikunhoz* kapcsolódó eszkatológikus képre hivatkoznak.²¹ Későbbi kabbalista szövegekben (*Széfer haZohar*, Yosef Gikatilla: *Szod hanahas*, Avraham Azulai: *Heszed leAvraham*, Moshe Chaim Luzzato: *Maamar hohma*) ugyancsak megjelenik a *tikun haolam*, *tikuna dalma* formában a gondolat. A Seidenberg által citált megannyi példa azt mutatja, hogy a *tikun olam* egy rugalmasan használt fogalom volt, nem egy szigorúan értelmezett *terminus technicus*. A kor vallás-

¹⁹ Rosenthal, 2005. 222.

²⁰ A szöveg többértelműen fordítható: a *din* fordítható igazságosságnak, de igazságos ítélethozatalnak, míg az *emet* értelmezhető igazságként, de igazmondásként is.

²¹ Rosenthal, 2005. 146.

tudósai, filozófusai mást és mást értettek alatta, amelyek gyökerüket tekintve fedésben voltak egymással.²²

A 18–19. században több haszid (Kalonymus Kalman Epstein: *Maor vasemes*, Nahman Breslover: *Likuté MoHaRaN*) munkában előkerül a fogalom, nem-haszid írások közül pedig kiemelkedik Pinhas Hurwitz: *Széfer habrit* című könyve,²³ amelynek *Ahavat reim* fejezetében a társadalom és a világunk jobbítása értelmében kerülnek elő a *tikun* különböző formái. A 20. század elején mind cionista, mind nem-cionista szerzők is használják saját érvelésük alátámasztására a *tikun haolam* fogalmát: megtaláljuk a kiábrándult vallásos-cionista Aharon Shmuel Tamares 1920-ban megjelent *Kneszet Jiszráél vemilhamot hagojim* című cionizmusellenes írásában, de Avraham Jichak Kooknak, a Palesztinai Brit Mandátum első főrabijának *Orot hakodesh, orot hatehija*, valamint *Én Aja* című munkáiban is, utóbbi szöveg tulajdonképpen visszatérés a *tikun haolam* gyökeréhez, mert a szerző előveszi az *Alénu* szövegét, és annak ad modern, inkluzív, ám vallásos-cionista értelmezést.²⁴

Tikun olam a 20. századi észak-amerikai zsidóságban

A *tikun olam* az elmúlt ötven év során az amerikai nem-ortodox zsidóság identitásának egyik központi elemévé vált. Az ideológia elterjedtségét jól mutatja, hogy a Pew Research legfrissebb amerikai zsidóságra vonatkozó kutatása szerint a megkérdezett zsidók 59%-a a társadalmi igazságért és egyenlőségért folytatott munkát, tulajdonképpen az egyéni és közösségi felelősséget, a zsidó identitás esszenciális részeként nevezte meg.²⁵ A *tikun olam* jelentése a 20. század elejétől kezdve különösen Észak-Amerikában átalakult, és mára a zsidó politikai *involvement*, a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelem és az alulról építkező, *grassroots* aktivizmus szinonimájává vált nem-zsidó körökben is. Noam Zion, a Shalom Hartman Institute kutatója, munkájában komplex magyarázattal szolgál. Úgy látja, hogy a zsidóság a nyugati világban a 19–20. századra a társadalmi fejlődés és demokratizálódás folyama-

²² Seidenberg, 2021. 147.

²³ A modern kor zsidó bestsellere, a korszak legtöbbször kiadott és legolvasottabb könyve.

²⁴ Seidenberg, 2021. 152.

²⁵ Pew Research Center. Jewish Americans in 2020. *PewResearch.org*. 2021. https://www.pewresearch.org/religion/wp-content/uploads/sites/7/2021/05/PF_05.11.21_Jewish_Americans.pdf (letöltés ideje: 2023. március 11.). 64.

tának alakítója lett egyfelől önös érdekből, hiszen a társadalmi előítéletek felszámolásával a zsidó egyének és közösségek saját státusza is javult, másfelől egy etikai idealizmus által vezérelve hitt egy igazságos, befogadó és progresszív társadalom létrehozásában. A zsidó közösség innovatív elgondolásaival és politikai szervezeteivel hozzájárult a kor reform és forradalmi szervezeteihez, ezáltal pedig a *tikun olam* lett a közösség társadalmi ideológiája és tapasztalata már azelőtt, hogy a fogalom divatossá vált volna.²⁶

A folyamat egyik kezdő momentuma volt, amikor 1918-ban a CCAR-CSYR (Committee on Synagogue and Industrial Relations of the Central Conference of American Rabbis) elfogadta a reformmozgalom társadalmi igazságosságra vonatkozó javaslatát, és kijelentette, hogy a „társadalmi igazságosság ideája mindig is a zsidó vallás integráns része volt.”²⁷ A *tikun olam* bár nem kerül explicit módon említésre, ez az elköteleződés megelőlegezte azt a folyamatot, amely során a *tikun olam* és a progresszív judaizmus találkozása révén, a *tikun* az amerikai zsidók számára a zsidó identitás egyik tartóoszlopává vált. Érdemes megemlíteni Alexander Dushkint, aki 1945-ben a New York-i Zsidó Oktatási Bizottság elnökeként a *tikun olamot*, mint a különböző zsidó felekezetek fölötti közös hitelvek egyikét kívánta oktatni a zsidó intézményekben.²⁸ A téma kutatói a *tikun olam* fogalom amerikai megjelenése kapcsán Shlomo Bardint a Brandeis Camp Institute alapítóját szokták még bemutatni, aki 1950-től kezdve hangsúlyozta, hogy a zsidó értékek legfontosabb kifejeződése az *Alénu* ima és azon belül is a *letakén olam bemalhut Sadáj* szakasz, amely Bardin értelmezésében a világ tökéletesebbé tételének parancsát rója a zsidóságra.²⁹

A *tikun olam* újrafelfedezése kapcsán érdemes megemlíteni Harold Schulweis amerikai konzervatív (maszorti) teológust és rabbit, aki 1966-ban a *The Condition of Jewish Belief* című, a *Commentary* folyóirat által összeállított szimpóziumban megjelent írásában veszi elő a *tikun olam*

²⁶ Zion, Noam: Tikkun Olam. A New Terminology for Social and Economic Reform and its Biblical, Rabbinic, Philosophic Roots. In: Zion, Noam: *The Dignity of the Needy: From Talmudic Tzedakah to Human Rights. Jewish Giving in Comparative Perspectives: History and Story, Law and Theology, Anthropology and Psychology Trilogy*. San Fransisco: Haggadahsrus, 2013. 43.

²⁷ Cooper, Levi: The Assimilation of Tikkun Olam. *Jewish Political Studies Review*. 25:3-4, 2013. 15.

²⁸ Feinberg, Anne: Tikkun Olam (copy). 2020. *Sefaria.org*. <https://www.sefaria.org/sheets/105436?lang=bi> (letöltés ideje: 2023. március 11.)

²⁹ Zion, 2013. 6.

ideáját. Schulweis korát megelőzve a társadalmi aktivizmust és felelőséget helyezte a *tikun* fókuszába. Schulweis hangsúlyozta, hogy a világ nem befejezett és nem tökéletes, az emberiség pedig Isten szövetségese a világ megjavításában és teljessé tételében. A teológus szerint a *tikun olam* a zsidó küzdelem része, amely evilági aktivizmust követel meg. A társadalmi igazság a közösség felelőssége, nem pedig az egyéné, ahogyan a megváltás is kollektív történik majd meg, nem pedig individuális szinten.³⁰ Schulweis utóbbi gondolata visszacseng az újbaloldali zsidó aktivistáknál, akik ugyancsak a közösség aktivizmusban betöltött felelősségét hangsúlyozzák. Ez az egyik olyan aspektus, ami elválasztja a progresszív-reform közösségek *tikunját* napjaink „neo-bundistáinak” értelmezésétől. Míg a reform egy modern individualista mozgalom, ami legfőképpen az egyéni felelősségvállalásra, az egyén aktivizmusára és „jócselekedeteire” helyezi a hangsúlyt, addig az újbaloldali beállított-ságú vallásos és nem vallásos csoportok kollektivista, komunitárius megközelítésből indulnak ki.

A *tikun olam* fókuszba helyezése kapcsán két probléma is felmerül, amelyet érdemes megvizsgálni. Az egyik, hogy a *tikun olam* mai felfogása valóban a zsidó hagyományból eredeztethető-e, vagy a 20. századi nyugati univerzalista világnézet zsidó implementációjáról beszélünk, amelyhez eszközként szolgál a zsidó hagyományban egyébként marginálisan megjelenő *tikun*. Erre a felvetésre nehéz objektív választ adni. Azok, akik propagálják a *tikun* ideológiáját, ahogy az Seidenbergnél is látszik, bőségesen találhatnak vallási irodalombeli hivatkozást a *tikunra*, azonban az sem véletlen, hogy az ettől az univerzalista felfogástól elzárkózóbb közösségekben (ortodox, ultraortodox és izraeli nemzeti-vallásos kehilák) a *tikun olam* gondolata nem eresztett gyökeret csak minimális mértékben, azon belül is leginkább a zsidó vallásosság megerősítése kapcsán, ahogy arra később még visszatérek.

A másik kérdés, hogy mi adja ennek a kulturális-teológiai folyamatnak a társadalmi-történeti kontextusát. Véleményem szerint ennek kapcsán három dolgot érdemes megemlíteni, az első a holokausz és annak hatása az amerikai zsidóságra, a második a hidegháborús amerikai-szovjet szembenállás és a mccarthyizmus következményei az amerikai baloldali zsidóságra nézve, végül pedig a hatvanas évektől kezdve az amerikai

³⁰ Schulweis, Harold: The Condition of Jewish Belief. In: Commentary, eds.: *The Condition of Jewish Belief. A Symposium Compiled by the Editors of the Commentary Magazine*. New York: Macmilan, 1966. 216–233.

társadalmat átható ellenkulturális és emberi jogi diskurzus megjelenése. Az első kapcsán a következő bekezdésben ismertetem röviden Emil Fackenheim munkásságát, aki a holokausztból kiindulva jutott el a *tikun olamig*. A második tényező a negyvenes évek végét és az ötvenes évek elejét átható szovjet- és kommunistaellenesség, amely a társadalmi változásokon és a középosztályosodással egyetemben, jelentősen megváltoztatta az amerikai zsidóság politikai preferenciáit. A hidegháborút megelőzően az amerikai zsidóság jelentős része baloldali volt, részt vett a kommunista pártban vagy a szakszervezeti mozgalomban. A begyűrűző hidegháború az amerikai zsidóságot válaszút elé állította, és ezt a szocialista-munkásmozgalmi kötődést fel kellett áldoznia az amerikai integráció oltárán. Véleményem szerint részben ennek az univerzalizistikus, társadalomjobbító törekvésnek a pótlására jelent meg a színen a *tikun olam* narratívája az amerikai nem-ortodox zsidóságon belül. Az ötvenes évek második felétől felfutó polgárjogi mozgalom, amelyben jelentős volt a zsidó részvétel, a *tikun olam* támogatásának újabb lökést adott.

A *tikun olam* újraértelmezéséhez nagyban hozzájárult a kanadai zsidó filozófus és rabbi, Emil Fackenheim munkássága. Fackenheim filozófiai rendszere a holokausztra a zsidó történelem definitív pillanataként tekintett, és ezzel összefüggésben visszavezette a *tikun olam* koncepcióját a zsidó filozófiába. A szerző az 1970-es évektől kezdve arra próbált választ találni, hogy a holokausztot követően hogyan lehet autentikus zsidóként viselkedni (*God's Presence in History*, 1970), létezhet-e autentikus válasz a tragédiát követően (*To Mend the World*, 1982). 1982-es könyvében jelenik meg a fackenheimi *tikun* koncepció, a filozófus a holokausztot a zsidó nép történetében bekövetkezett törésként (*svirat hakelim* a luriánus hagyományból) értelmezi, amely miatt javításra, *tikunra* van szükség. A bekövetkezett törés nemcsak a zsidóságot, hanem az emberiség egészét érintette és azon belül is a zsidó-keresztény kapcsolatokat. Fackenheim poszt-holokauszti modernista megközelítése szerint a kialakult helyzet felelősséget ró a zsidó egyénekre, a *tikun* érdekében a zsidó hagyomány szekuláris és vallásos rehabilitációjára van szükség, ami vallásos zsidók esetén Isten szavának az újbóli felfedezését (értsd egyéni szinten tóratanulást és spirituális elmélyülést), szekuláris zsidók esetén az emberi világ megjavítását jelenti. Úgy gondolta, hogy a *tikun* elmaradása a holokauszt megisméltődéséhez vezethet.³¹ Fackenheim

³¹ Rosenthal, 2005. 235.

tikun koncepciója kapcsán fontos hangsúlyozni, ahogy azt Jeremy Gordon is megjegyzi, hogy a filozófus felfogásában a társadalmi aktivizmus autentikus zsidó válaszként kizárólag abban az esetben értelmezhető, ha az a *törésre* adott reakcióként történik, *l'art pour l'art* jócselekedetek nem töltik be funkciójukat a *tikun*ban.³² Gordon distinkciója kritikaként értelmezhető a *tikun* progresszív-liberális gyakorlata kapcsán, amelyben a „javítás” már nem reakció a korábbi tragédiára, hanem már önmagában is vallási-filozófiai értelmet nyer.

A *tikun* fogalma Fackenheim által történt újradefiniálását követően egyre szélesebb körben került használatra, amiben nem elhanyagolható szerepe volt a társadalmi ügyeket fókuszba helyező *Tikkun* folyóiratnak és alapítójának Michael Lernernek. Eugene Borowitz reform rabbi, ugyancsak holokausztra adott reakcióként értelmezte a *tikunt*. Borowitz szerint az általános zsidó válasz a holokauszt megismétlődésének megakadályozása, valamint a holokauszt céljainak tagadása volt, ez a gyakorlatban a „gonosz” elutasítását és jó cselekedetek végrehajtását jelentette. Borowitz aláhúzza, hogy korunk *tikun olamja* távol áll a halahikus vagy misztikus jelentéstől, helyette zsidó etikus kötelezettségként jelenik meg. Miközben a *tikun olam* univerzális értelmet nyer, és nem partikulárisan zsidó ügyeket támogat, közben a fogalom által az etikus viselkedés mégis partikuláris zsidó funkciót nyer.³³ Ez a partikularitás kérdés, azaz a zsidóság kitüntetett felelősségének a kérdése, a tanulmány előkészítése során lefolytatott interjúk alatt újra és újra előkerül. Az etikus viselkedés a 21. századi identitásban „judaizálódik”: a társadalmi aktivizmus forrása a zsidó kisebbségi tapasztalat, a felelősség túlhangsúlyozása egyúttal a zsidó identitás kifejezésének egyik eszköze.

Arthur Green, kortárs zsidó gondolkodó, a bostoni Hebrew College professzora szerint a *tikun olam* a világ jobbá tételét, az emberi szenvedés megállítását, a népek közötti béke és kölcsönös tisztelet elérését és a bolygó végső elpusztításától történő védelmét jelenti. Green értelmezésében a *tikun* modern „micvája” tulajdonképpen globális felelősséget ró a zsidóságra, nem csak az erkölcsös egyéni és közösségi viselkedés, hanem a világ megmentéséért folytatott aktivizmus válik a felelős élet fokmérőjévé. Véleménye szerint a kortárs zsidóság számára a *tikun* a ju-

³² Gordon, Jeremy: Authentic *Tikkun* in the Writings of Emil Fackenheim. In: Birnbaum, David – Cohen Martin S. (eds.): *Tikkun Olam. Judaism, Humanism & Transcendence*. New York: Mesorah Matrix, 2019. 503–516.

³³ Rosenthal, 2005. 236.

daizmus alapvető erkölcsi parancsa lett, a gyakorlatban pedig a politikai és társadalmi változások elérésével jelent egyet.³⁴ Rabbi Rachel Sabath Beit-Halachmi a Shalom Hartman Institute-ban foglalkozott a *tikun olam* jelenségével úgy, mint az amerikai reform zsidó közösségnek az egyik alapvető összetartó erejével. Beit-Halachmi szerint a progresszív zsidó közösség a hatvanas-hetvenes években, miután azt tapasztalta, hogy a reform háláhá szerinti életvitel nem teszi „élhetőbbé” a világot, a vallási tradíciót kicserélte a társadalmi aktivizmusra, és azt tette a közösség szervező erejévé.³⁵

Leonard Fein baloldali-liberális zsidó aktivista, a *Moment* folyóirat és az Americans for Peace Now egyik alapítója a *tikun olamot* a világ megjavításának ókori zsidó gondolata által inspirálta társadalmi cselekvéssel, ellenállással és politikai-jogi reformmal azonosította. Egy szekularizált, de mégis Isten által inspirált ideológiaként értelmezte, amely a szekuláris értelmezés ellenére is Isten világának megjavítását jelenti.³⁶ Leonard Feinnek jelentős szerepe volt a zsidóság és a progresszív baloldali ügyek összecsúszásában, Fein a *tikun olam*ban a zsidóság túlélését látta az által, hogy liberális és szekuláris humanista ügyek a zsidóság által is képviselve lettek a *tikun* nevében. Véleménye szerint az amerikai zsidóság számára a *tikun olam* lehetőség arra, hogy szinkronba hozza a partikuláris (zsidó) és univerzális (nem-zsidó) ügyekhez való hozzáállást, továbbá, hogy a zsidó közösség elmozduljon az etika irányából az igazságosság felé.³⁷

A *tikun* jelentőségét mutatja, hogy az 1990-es évektől kezdve a diaszpórábeli nem-progresszív vagy konzervatív irányzatok is szükségét érezték annak, hogy reagáljanak rá vagy bevonják saját hagyományértelmezésükbe. Jonathan Sacks volt nagy-britanniai főrabbi 1997-ben egy az ortodox hitközségek szövetségének tartott beszédében a *tikunt* kihívásként interpretálja, amely során a zsidóság feladata egy szekuláris világban példát mutatni spiritualitásból. A nem-progresszív kortárs

³⁴ Green, Arthur: *These Are the Words. A Vocabulary of Jewish Spiritual Life*. Woodstock: Jewish Lights Publishing, 1999. 175.

³⁵ Sabath Beit-Halachmi, Rachel: *Tikkun Olam as a Foundation for Religious Community*. Kiadatlan, 2010.

³⁶ Fein, Leonard: *Where are We? The Inner Life of America's Jews*. New York: Harpercollins, 1988. 198.

³⁷ Krasner, Jonathan: How *Tikkun Olam* Became Jewish Social Justice: The Origins and Evolution of a Jewish Value, Part 3. *A Faith that Does Justice*. <https://faith-justice.org/how-tikkun-olam-became-jewish-social-justice-the-origins-and-evolution-of-a-jewish-value-part-3/> (letöltés ideje: 2023. március 11.)

gondolkodók közül érdemes megemlíteni Irving Greenberg modern ortodox rabbit, aki különbséget tesz *tikun haolam* és *tikun haadam* között. A *tikun haolam*ra a messiási kort megelőző időszakként tekint, amely végén a jogi, politikai és társadalmi struktúrák úgy fognak felépülni, hogy minden egyes ember Isten képmásaként lesz kezelve. Greenberg szerint viszont ennek eléréséhez elengedhetetlen az emberiség megjavítása, amely során a zsidóságnak különleges szerep és extra felelősség jut, mint egy ösztönző kisebbség a társadalom lelkiismereteként szükséges funkcionálnia, ahogy Greenberg írja: a micvák rendszerének célja az ember megjavítása. A háláhá úgy lett megalkotva, hogy teljes életet teremtsen, az emberből pedig a legjobbat hozza ki.³⁸ A greenbergi értelmezés szerint a micvák alatt nemcsak erkölcsi iránymutatókat kell érteni, mint egyes progresszív közösségeknél, hanem a hagyományos parancsolatok, szokások és vallásgyakorlat megtartását a modern környezetben. Greenberg szerint a világ megjavításában a zsidóság szerepe, hogy egy *kísérleti csoportként*, amelyben az egyének törődnek egymással és közösségükkel, példát mutassanak emberségből a tágabb környezetüknek.³⁹ A 20. század eleji bundisták hasonlóképpen gondolkodtak – a vallásos aspektust leszámítva – a kezdettől fogva hangsúlyozták, hogy a kelet-európai zsidó közösségnek a bundizmus térnyerésén keresztül mintául kell szolgálnia a környező népek számára, hogy azok ugyancsak felszabadíthassák magukat.

A kilencvenes évek végére a *tikun olam* az amerikai konzervatív és reform hitközségek számára a gyakorlatban eggyé vált a közösségek társadalmi aktivizmusával és felelősségvállalásával. Az amerikai *Conservative Movement* 1988-ban kiadott *Emet Ve-Emunah: The Statement of Principles of Conservative Judaism* című dokumentumában több helyen is megemlíti a *tikun olamot*, valamint egész paragrafust szentel a „társadalmi igazságosságnak, a jobb világ építésének.” A *tikun* szerepe a reform zsidóságon belül 1999-re ugyancsak központi fókuszba került hivatalosan is, az azévből újra elfogadott tíz reform zsidó alapelv között megjelenik a *tikun*: „Isten partnereként a világ megjavításában (*tikun olam*) felszólítást kaptunk arra, hogy közelebb hozzuk a messiási kort ... E törekvésünkben megerősítjük a társadalmi cselekvés és társadalmi igazságosság melletti elkötelezettségünket, mint a reform hitelvek és

³⁸ Rosenthal, 2015. 236.

³⁹ Zion, 2013. 3.

gyakorlatok központi profetikus fókuszát.”⁴⁰ A reform zsidóság ezzel az elvi kinyilatkoztatással az aktivista-messianisztikus zsidó vallásértelmezés mellett foglalt állást, amelyben a „hitelvek és gyakorlatok” inkább erkölcsi iránymutatásokat és „jó cselekedeteket” jelentenek, mintsem a hagyományos micvák követését, egyúttal a zsidó egyén felelősségi körébe helyezte a társadalom jobbítását célzó cselekvést, aktivizmust.

Izraelben a *tikun olam* érdekes módon „importált ideológiaként” van jelen (összehasonlítva Észak-Amerikával),⁴¹ de a javítás gondolata megjelenik a vallásos kibbuc mozgalom esetében. A zsidó szocializmus vallásos realizálása a kibbucokban az ideológusok (így Moshe Unna) szerint egy megjavított vagy tökéletesített közösséget (*cibur metukan*) hoz létre.⁴² Unna szerint a diaszpórában nincs lehetőség a „teljes élet” megalkotására, a cionizmus és a demokrácia együttesen lényegi hozzávalói a „megjavított társadalomnak (*hevra metukenet*)”. Ehhez a *tikun*-hoz nélkülözhetetlen még az oktatás, Unna szerint ugyanis a próféták nem csak a külső körülmények megváltoztatásáról beszéltek, hanem a belső átalakulásról, javulásról is.⁴³ Unna értelmezésében az izraeli vallásos kibbucoknak tehát abbéli felelőssége van, hogy példát mutatnak a diaszpóra számára azáltal, hogy egy megjavított közösségi életet hoznak ott létre.

A *tikun* ideológiai térnyerésének és tulajdonképpeni politikai-aktivista hívószóvá történő alakulásának sok kritikusa akad, mind a politikai paletta jobb- és baloldalán. Aryeh Spiro ortodox rabbi, a Conference of Jewish Affairs elnöke a *tikun olam* liberálisok általi túszul ejtéséről beszélt.⁴⁴ Jonathan Neumann zsidó publicista egy egész könyvet szentelt a *tikun olam* jobboldali kritikájának, véleménye szerint a progresszív politikák és a judaizmus összemosása középtávon hatalmas veszélyt jelent a zsidóságra és Izraelre nézve.⁴⁵ Gerald Blidstein ortodox zsidó jogtudós 1994-ben a Yeshiva University hatodik ortodox fórumán tar-

⁴⁰ Rosenthal, 2015. 237.

⁴¹ Cooper, 2013. 21.

⁴² Michael Ben-Admon: *Mered veJecira baHagut haCionut haDatit. Mose Una uMahapahat haKibbuc haDati*. Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 2013. 17.

⁴³ Mose Unna: *BeSvilé haMahsava vechaMaasze. Kovec Maamarim*. Tel-Aviv: Moreset – Hocaa Haredit, 1955. 175.

⁴⁴ Spiro, Aryeh: *Tikkun Olam Being Misused and Hijacked by the Political Left. Times of Israel*. 2019. <https://blogs.timesofisrael.com/tikkun-olam-being-misused-and-hijacked-by-the-political-left/> (letöltés ideje: 2023. március 11.)

⁴⁵ Neumann, Jonathan: *To Heal the World? How the Jewish Left Corrupts Judaism and Endangers Israel*. New York: All Points Books, 2018.

tott előadásában a *tikun* ideológiájának növekvő népszerűsége kapcsán „a társadalom jólétében megjelenő zsidó felelősségről beszél.”⁴⁶ Blidstein bár nem élesen, de kritizálja a progresszív elképzelést és a *tikun* univerzalista fordítását.⁴⁷ A professzor szerint a zsidóság első számú imperatívja, hogy saját parancsai és szokásai, a zsidó megfontolások (különösképpen a *hilul Hasem* és a *kidus Hasem*) szerint éljen, és mivel a háláhá etikája és morálja nem kikezdhető, ezzel kell főképp példát mutatnia a környezetében élő „másoknak” a morális élet és az istenhit kapcsán. Blidstein elsőbbséget ad a zsidó ügyeknek és a saját közösség támogatásának úgy, hogy közben hangot ad abbéli meggyőződésének, hogy az amúgy is elképzelhetetlen, hogy egy a nem-zsidó világban helyet foglaló közösség totálisan indifferens legyen a környezetében történő tragédiákra-problémákra.⁴⁸

Több kritikus a *tikun olam* haláhikus és 20. századi értelmezése közti különbségre hívja fel a figyelmet: míg a haláhában a *tikun olam* egy konkrét hibára kínál egyedi megoldást, addig napjaink *tikunja* a meglévő valóságot kívánja lecserélni egy tökéletes világra. E tekintetben a háláhá, mint mainstream zsidó tradíció, a *tikun olam* kritikai, nem-utópisztikus értelmezését támogatja többek között Avi Sagi izraeli filozófus szerint.⁴⁹ Steven Plaut a Haifai Egyetem professzora 2003-ban írt cikkében pszeudó-vallásként kritizálta a *tikun olamot*, egy az asszimiláció pártiak által eltorzított és korrumpált zsidó értéknek tekintve arra.⁵⁰ A jelenségnek reform és konzervatív körökben ugyancsak akadnak kritikusai. Arnold J. Wolf progresszív rabbi rossz szemmel nézi, hogy liberális politikai körök foglyul ejtettek egy korábban kabbalisztikus babonának tekintett jelenséget. Ráadásul, írja, a világ megjavítása sokak számára csak addig tart, amíg nem kerül túl sokba. A *tikun olam* középpontba helyezése véleménye szerint eltérítette a reform judaizmus programját, amely ennek köszönhetően inkább emlékeztet a Demokrata Párt vagy

⁴⁶ Blidstein így fordítja a *tikun olam* terminusát angolra.

⁴⁷ Blidstein gondolata visszaidézi a 20. század elejének bundista vitáit arról, hogy mi a zsidóság szerepe a nemzetközi és nemzeti mozgalmakban, hol válik el a partikuláris az univerzalistól.

⁴⁸ Blidstein, Gerald J.: „Tikkun Olam”. In: Shatz, David – Waxman, Chaim I. – Diamant, Nathan J. (eds): *Tikkun Olam. Social Responsibility in Jewish Thought and Law*. Northvale, NJ: Jason Aronson, Inc., 1997. 17–59.

⁴⁹ Sagi, Avi: *Tikun Olam. Between Utopian Idea and Socio-Historic Process*. In: *Jewish Religion After Theology*. Boston: Academic Study Press, 2020. 205–234. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv2175r3m.10>

⁵⁰ *The Jewish Press*. 2008. november 19.

az Amerikai Polgári Szabadságjogokért Szövetség kampányfüzetére. Konzervatív körökből Lawrence Troster rabbi, ökológus az ember *tikun*ban betöltött szerepének felnagyítását kritizálja, amely az ember arroganciájához vezethet a természet relációjában.⁵¹

Tikun olam, mint a progresszív baloldali zsidó gondolkodás és aktivizmus fundamentuma

A *tikun olam* a fent bemutatott folyamat révén a nem-ortodox amerikai zsidóság egyik fundamentumává vált, amely több mint két generáció óta az amerikai zsidó oktatás és identitás központi elemeként jelentős befolyással bír a közösség politikai identitására.⁵² Az általam megkérdezett interjúalanyok közül (ld. a bevezetésben) saját baloldaliságuk gyökereit elemezve több alkalommal is említésre került a „*tikun olam micvája*”, amely hajtja őket társadalmi aktivizmusukban, szociális munkájuk során, vagy a palesztinok melletti szolidaritásukban. Noam Zion úgy fogalmaz, hogy a *tikun olam* nem akut problémamegoldást jelent ezekben a körökben és nem is a magas kultúra vagy a zsidó edukáció támogatását, hanem a társadalmi-gazdasági rendszer gyakorlati megjavítását esetenként hosszú ideig tartó politikai vagy jogvédői aktivizmuson keresztül. Ez jelentheti az Izraelbe érkező orosz vagy etióp *olé*-k támogatását, de az *olam* szó értelmében egy sokkal univerzalistább megközelítést is az általános társadalmi ügyek támogatásában.⁵³ Ide tartozik nyilvánvalóan a környezetvédelmi aktivizmus és annak zsidó vonatkozásai, így például Arthur Waskow baloldali aktivista-rabbi ökokasrut kezdeményezése vagy Arik Ascherman rabbi palesztin szolidaritási aktivista az izraeli Torat Tzedek mozgalom alapítójának és vezetőjének a palesztin területeken folytatott környezet- és jogvédői akciói.⁵⁴

Eugene Borowitz egy érdekes paradoxonra hívja fel a figyelmet a *tikun olam* fejlődése kapcsán: míg a modern reform zsidóság önmagát zsidó gyökerekkel rendelkező univerzalistaként látta, addig a posztmodern reform közösség visszatért önmaga partikuláris értelmezéséhez, amely-

⁵¹ Rosenthal, 2005. 239.

⁵² Az amerikai zsidóság túlnyomó többsége 70–80%-a a Demokrata Párt szavazója (ld. Pew Research).

⁵³ Zion, 2013. 5.

⁵⁴ Ascherman rabbival 2019-ben savuot estéjén együtt tanultam, ott hosszan beszélt a *tikun olam* szerepéről saját és közössége baloldali aktivizmusában.

ben az észak-amerikai zsidóság ősi tradíciója és sikeres emancipációja egy különlegesen intenzív aktivizmust motorizál az emberiség megjavítása, a messiási kor elhozatala érdekében.⁵⁵ Ez a posztmodern unikális pozíció megjelenik a kutatásom során vizsgált aktivista körökben is, a zsidóságra nemcsak a társadalom részeként tekintenek, és állampolgári felelősségként értelmezik a „jó ügyekért” való kiállást, hanem partikuláris közösségként saját történelmi tapasztalata és tradíciója révén extra felelősséget rónak egyes társadalmi ügyekben (faji egyenlőség, LMBTQ-ügyek, migráció) magukra és a zsidóságra. Az újbaloldali közeg akárcsak bundista előképeik (és egyes zsidó vallásértelmezések) a jobb „eljövendő” világ építésében az emberiség lelkiismereteként és/vagy élcsapataként pionír szerepet szán a zsidó népnek.

A ma ötven év körüli progresszív amerikai zsidóknak, ahogy Rabbi Rachel Sabath Beit-Halachmi fogalmaz, a reform rabbik Martin Luther King melletti 1964-es menetelése „szent üggyé vált”, a hetvenes-nyolcvanas évektől kezdve a *tikun olam*, a társadalmi aktivizmus ezekben a körökben a zsidó praxis magját jelenti.⁵⁶ Ez a hagyomány a mai húszas-harmincas generáció számára megnövekedett morális felelősséget hordoz magában. Ez a nemzedék szüleiktől, otthonról hozta a zsidó szolidaritás és aktivizmus szekularizált, de mégis vallási gyökerű „parancsolatát”. A társadalmi akció, legyen szó a szexuális vagy etnikai kisebbségek melletti kiállásról, a környezetvédelemről, a pro-palesztin szolidaritásról vagy a bevándorlók megsegítéséről a zsidó identitás kifejezésének eszköze esetükben, ennek egyik gyökere pedig az elmúlt ötven év amerikai zsidó *tikunizmus*a. Az Y és Z generáció zsidósága számára a zsidó közösséghez tartozás vagy a zsidó hagyomány a társadalom egészéért, a demokráciáért, vagy éppen a környezetért érzett fokozott felelősséget is jelent, ahogy ezt láthatjuk Magyarországon, az Egyesült Államokban vagy éppen Izraelben a különböző tüntetéseken résztvevő zsidóság körében. Az amúgy sokszor szekuláris háttérű zsidó aktivisták esetében a zsidó hagyomány értelmezése a megnövekedett felelősség szemüvegén keresztül történik, az általuk használt érvelésben a zsidó tradíció baloldali, a profetikus felelősséget felnagyító, egyenlősítő értelmezése jelenik meg.

⁵⁵ Borowitz, Eugene: *The Second Phase of Reform Jewish Piety. In Response to Receiving the 2005 URJ Biennial Eisendrath Award*. 2005. <https://studylib.net/doc/15390261/the-second-phase-of-reform-jewish-piety--in-response-to-> (letöltés ideje: 2023. március 11.)

⁵⁶ Sabath Beit-Halachmi, 2010.

A korábban már említett Eugene Borowitz a modern-posztmodern összehasonlításban a világ megjavításának perspektíváját is vizsgálta, míg 1885-ben a reformzsidó Pittsburgh Platform még az egyenlőtlenségek és igazságtalanságok megoldását tűzte ki célul, addig mára ez a szó szoros értelmében *tikunra* korlátozódik, az egyes ügyek, hibák fokozatos kijavítására. Ahogy a szerző írja, „mára túl realisták vagyunk az emberiséggel kapcsolatban ahhoz, hogy visszatérjünk ahhoz a messianisztikus magyarázathoz, ami régen motorizált minket.”⁵⁷ A tudatos ember mára túl sok meg nem oldható problémával szembesül, ami szükségszerűen egy új etikai alázatossághoz vezetett, míg régen az emberiség grandióz eredményében hittünk, mára ez a világ megfoltozásáig szelődött, fogalmaz máshol a teológus.⁵⁸ Borowitz szerint ez a „megalázkodás” nagyobb teret hagy Istennek és a vele kötött szövetségnek a reform judaizmusban, így a *tikun olam* nemcsak társadalmi cselekvést jelent a közösségekben, hanem az istenhit, a reform zsidó teológia spiritualitásának egy formáját.⁵⁹

Beszélgetőtársaim, így Jacob Plitman a Jewish Currents főszerkesztője, pont ezt a lépésről-lépésre haladást kritizálta a liberális-progresszív *tikun olamban*, és fordultak emiatt a más zsidó baloldali csoportok, így a *Bund* radikalizmusához, és a forradalomhoz. Bár a *tikun olamot*, mint zsidó értéket nem tagadták meg, annak központi pozícióját megkérdőjelezzik, a *tikunizmussal*, mint liberális ideológiával nem értenek egyet.⁶⁰ Mások, így Daniel Siedradski vagy Rabbi Alan Suskin a 2011-es Occupy Judaism mozgalom vezetői a *tikun olam* keretrendszerén belül tudták értelmezni saját „radikális” aktivizmusukat hivatkozva a próféták ókori radikalizmusára. Frankie Levine baloldali aktivista a *tikun olamban* a bundizmus *dokayt*-ját véli felfedezni, annak „a helynek a jobbá tételében, megjavításában, ahol élsz, ezáltal elhozva egy jobb világot (*a bessere welt*)”.⁶¹ Jack Jacobs, a *Bund* kutatója a *tikun olam* kérdése kapcsán felidézi a korai bundisták véleményét arról, hogy a zsidó közösségnek nemcsak saját jóléte miatt fontos önmaga morális felszabadítása az akkori kelet-európai társadalmi realitások alól, hanem azért, hogy ezzel példát

⁵⁷ Borowitz, Eugene: A Jewish Theology for Social Action. In: *CCAR Journal: The Reform Jewish Quarterly*. 2008. tavasz. 5–14.

⁵⁸ Borowitz, 2008. 10.

⁵⁹ Zion, 2013. 47.

⁶⁰ Interjú Jacob Plitmannal az újbaldali zsidó identitásról. Készítette: Végh Roland, 2020. október 14.

⁶¹ Levine, Frankie: Lessons from the Bund: A Socialist, Anti-Zionist, Jewish Movement. *Left Voice*. 2021. <https://www.leftvoice.org/lessons-from-the-bund-a-socialist-anti-zionist-jewish-movement/> (letöltés ideje: 2023. március 11.)

mutassanak a „népek” számára és felgyorsítsák a forradalmat, a szép új világ eljövételét. Jacobs baloldali háttérből ugyanarra a következtetésre jut csak baloldali keretrendszerben, mint Blidstein professzor korábban említett ortodox fórum előtt tartott beszédében, azaz a zsidóságnak első sorban saját magát baloldali közösséggé építve szükséges példát mutatnia önnön környezetének.⁶²

A *tikun olam* kapcsán, ahogy korábban már említettem, gyakran előkerül a belső közösség és a külső környezet megjavításának elsőbbsége körüli problematika. Az újbaloldali zsidó közösségek a kettőt megpróbálják összhangba állítani, és úgy fókuszálni a külső környezet problémáin (szegénység, bevándorlás, rasszizmus, környezetvédelem) történő segítségnyújtásra, hogy közben a belső közösség problematikusnak gondolt ügyeinek (cionizmus, nem-fehér zsidóság helyzete, patriarchátus) megoldásai is napirenden maradjanak. Az általam megkérdezettek a jobb világ építése kapcsán több alkalommal is az interszekcionalizmusra, azaz az egyes elnyomott csoportoknak az egymás támogatására építő aktivizmusára hivatkoztak. Beszélgetőpartnereim úgy gondolták, hogy zsidóként felelősségük a saját közösségük gyengébb tagjai melletti kiállás éppúgy, mint a többségi társadalom vagy a világpolitika elnyomottjai melletti szolidaritás. A partikuláris és az univerzális így esetükben összhangba kerül azzal a distinkcióval, hogy a segítségnyújtás vagy szolidaritás viszont az ő egyedi zsidó közegükből érkezik, forrása pedig a zsidó tapasztalat (holokauszt) és hagyomány (*tikun olam* és Bund).

⁶² Interjú Jack Jacobsszal a Bundről. Készítette: Végh Roland, 2021. január 3.

Összegzés

Tanulmányomban a kutatásom során vizsgált amerikai újbaloldali zsidó aktivista identitás és a *tikun olam* kapcsolatát vizsgáltam, fókuszálva a zsidóság kiemelt felelősségének kérdésére. Bemutattam a héber terminus fogalomtörténetét, illetve amerikai zsidó ideológiává válásának körülményeit. Az elmúlt évtizedekben az amerikai nem-ortodox zsidó közösségekben a *tikun olam* és az ebből eredeztetett morális felelősség reform, konzervatív, rekonstrukcionista mainstream értelmezése adta a liberális-progresszív politikák támogatásának vallásos hátterét. A folyamat eredményeképp a zsidó közösségben, így az általam vizsgált csoportokban is a zsidó identitás extra felelősséget ró az egyénre, és ez a felelősségérzet becsatornázódik egyes baloldali-liberális politikai ügyek támogatásába. Ennek keretében ezekben a körökben a zsidó praxis, tulajdonképpen az amerikai nem-ortodox vagy szekuláris *jiddiskájt* részévé válik a politikai aktivizmus, a demonstráció, az ellenállás és a „jó ügyek” támogatása. A folyamat eredményeképp az általam vizsgált Y és Z generációk baloldali aktivistái esetében a *tikun* ebbéli értelmezéséből következő baloldaliság már alapvetően a zsidó identitás egyik megnyilvánulása. A társadalom megjavításáért érzett kiemelt zsidó felelősség a történelmi tapasztalatból (holokauszt), a vallási tradícióból (egyiptomi fogság) és a profetikus hagyományból együttesen táplálkozik.

A *tikun olam* és ezzel együtt járó társadalmi felelősség értelmezése kapcsán vannak eltérések a progresszív-liberális és az újbaloldali zsidó közösségek között. Az egyik ilyen alapvető eltérés a *tikun* célkitűzésében figyelhető meg: míg a progresszív-liberális értelmezésben ez fontolvaladást és lépésről-lépésre történő javítást, egyes ügyek megoldását jelenti, addig az újbaloldali relációban forradalom és a „megjavított világ” azonnali megvalósításaként, a rendszer radikális megváltoztatásaként („*the system is the sickness*”) van jelen. Ugyanígy az egyén és a közösség felelősségének kérdésében is más a hozzáállás: az újbaloldali aktivizmus építve komunitárius gyökereire, a közösség erejére és a közösség megjavítására helyezi a hangsúlyt (zsidó *establishment* kritikája, cionizmus kérdése, zsidó kisebbségek helyzete), addig a progresszív-reform gyakorlat az egyén cselekedeteire, az egyén általi egyszeri cselekedetekre fókuszál.

A zsidóság felelőségének kérdése az amerikai (és később más diaszpóráközösségek) nem-ortodox zsidóság általi középpontba helyezése a zsidó hagyomány és identitás újraértelmezéséhez vezetett, ami egyszerre jelent egy a társadalmon belüli unikális pozíciót (ld. Borowitz), másfelől asszimilációs-integrációs utat a többségi társadalomba (ld. Plaut). A zsidó közösségek számára e tekintetben a *tikun olam* gondolata olyan a hagyományból fakadó magyarázatot szolgáltatott, amely révén az így felvállalt felelőség vallásos színezetet kapott. A kérdés talán az, hogy miképpen őrizhető meg a társadalmi felelősségvállalás sajátos zsidó színezete és tulajdonképpen zsidó identitáskifejező ereje úgy, hogy partikuláris zsidó ügyek hiányában (az amúgy jobb- és baloldalt megosztó Izrael-kérdést leszámítva) a többségi társadalmat és/vagy más kisebbségeket érintő témákban van csak lehetőség cselekedni. Nem oldódik-e fel hosszú távon ez a partikuláris zsidó kiállás a politikai és társadalmi aktivizmus többségi tengerében.